

Fővárosunk lélekszáma a középkorban

A mai Nagy-Budapest területén

s annak közvetlen peremén a középkor budai alkonya, a XV–XVI. század fordulóján négy önálló várost — Buda, Óbuda, Felhézv, Pest —, egy városkának is beillő egyházi szigetet — Nyulak szigete — s mintegy hetven, jórészen templomos-helyet, falvat, majorságot talált.

Egyszer összeállítottam a középkori Buda és Pest, valamint a hajdani környék templomos helyeinek jegyzékét. Eszerint 1541-ben, a török foglalás idejére a mai Nagy-Budapest térségében mintegy száz templomban kondukt angeluszra a harang. Természetesen, e templomok száma még csekély statisztikai támpontja a lélekszámnak; a százas számban a királyi házikápolna, egy-egy kolostori templom s temetőkápolna éppúgy benne van, mint a városok s a falvak plébániatemploma.

Mégis számottevők ezek a közvetett adatok is, hiszen gótikus fővárosunk népsűrűségére, lélekszámára vonatkozó írásos emlékeink eléggé hézagosak. Nincsenek pontos adatok, még a dézsmajegyzékek értéke is csak részleges. A középkor nem ismerte a népszámlálást. De épp ezért értékes minden közvetett adat is!

1437-ben, amikor Zsigmond király felveti — majd elveti — azt, hogy a végül is Baselban megtartott zsinatot Budán tartsák meg, összeírta a budai vár s a budai alvárosok házainak számát, azok vendégfogadó kapacitását. Ekkor a hegyi vár két — magyar és német — kerületében (a Nagyboldogasszony-, illetve a Mária Magdolna-egyház két körletében), valamint a külvárosokban 967 lakóházat írnak össze, 1235 lakószobával.

(Nehezíti az összeírás értékelését az, hogy nem a várost s alvárosait mérik fel, hanem csak a vendégfogadás szempontjából figyelembe vehető objektumokat.)

Az összeírás tételelesen:

1. rész

(talán	200 ház
a vári	458 fűthető szoba
német-	991 kamra
negyed)	471 kocsiszín, fészer (tes-
	tudo)
	233 pince
	istállók, 1833 ló számára

2. rész

(talán	122 ház
a vári	221 fűthető szoba
magyar-	239 kamra
negyed)	127 pince
	istállók, 774 ló számára

3. rész

(talán	408 ház
a Szt. Péter-	406 fűthető szoba

martír	930 kamra
városnak	12 kocsiszín, fészer
nevezett	184 pince
Víziváros)	istállók, 1786 ló számára

4. rész

(talán	237 ház
Felhézv	267 fűthető szoba
vagy Pest)	930 kamra
	20 kocsiszín, fészer
	83 pince
	istállók, 312 ló számára

Az összeíró, sajnos, nem mondja meg, hogy a négy csoportban felsorolt házak melyik városnegyedben, melyik külvárosban, vagy netán Óbudán vagy Pest városában helyezkednek-e el.

Egy tűnik bizonyosnak — legalábbis ebben történetíróink tudtommal egyetértettek —: az 1. és a 2. csoport mindenképpen a budai Várnegyed házainak s szobáinak állagát foglalja össze. Valószínű az is, hogy az összeíró mellőzi az autonómiáját nemrégiben elnyert balparti Pest városát (ide, kivált zajlaskor, átjutni is nehéz), s azt hisszük, Óbuda házait sem veszi figyelembe a budai összeíró.

Így tehát abban egyezhetünk meg, hogy 1437-ben a budai polgárvárosban 322 lakóház áll, 679 olyan szobával, amely a tervezett zsinat résztvevőinek elhelyezésére alkalmas. Ezért az összeírásnak elsősorban a budavári 322 lakóháza vonatkozó száma értékes. Nyilvánvaló, hogy a zsinati vendégek számára minden lakóház kapuja megnyílt volna, de nyilvánvaló az is, hogy a 322 budavári lakóházban több lakószoba volt, mint 679. (Ezt nemcsak a logika, de a régészeti ismeretek is bizonyítják: hiszen nem volt olyan budavári kőház, amelyben — 1437-ben — csupán 2 fűthető lakószoba lett volna).

De időzzünk csak a budai Várnegyed középkori lakóházainak számánál!

A várfalakon belül

— intra muros — fekvő házakra nézve 1437-től 1944-ig további három, objektív értékű számadat szolgál eligazításul. Elsejűk még a törökkorból való.

Az 1660-as években a jeles török világutazó, Evlija Cselebi jegyzi fel, hogy a budai Várban 75 közkút, 40 házikút és 170 pincei ciszterna, tehát összesen 285 víznyelő hely van. (Ezeknek a várbarlangokban fekvő barlangkutaknak jórésze ma is megvan a Vár gyomrában, úgy látszik, minden egyes budavári háznak volt e barlangvizekhez szolgáló kútja, kútaknája.)

A Cselebi által megadott 285 szám azért meglepő, mert tizenhárom esztendővel később, a Budát felszabadító 1686. évi ostrom után, amikor a budavári polgárváros térképét és telekkönyvét, az ún. Zaigert elkészítették, 288 az összeírt — ép és romos — vári ingatlanok száma. (A királyi palota térségét végig mellőztük.)

Az 1437. évi és a törökkori, illetve a Zai-gerben közölt 1696. évi felmérés között a vári házhelyek csökkenése — 322, 285, illetve 288 — indokolt: a későközépkorban (s erre régészeti támpontunk is sok van) a tollasodó, egyre nagyobb tér-igényű budavári háztulajdonosok inkább összevonják a szomszédos ingatlanokat, mintsem hogy a meglévő osz-
tanák. Ez az integrációs folyamat — a kisebb ingatlanok egyesítése — azután az újkori városfejlődésnek is jellemzője maradt: az 1696-ban összeírt 288 vári ingatlanlall szem-
ben 1944-re a budavári ingatlanok száma már csak 242. (Még fokozottabb értékű ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a XIX–XX. századi építkezések folyamán emelt Fellner-féle Pénzügyminisztérium, vagy a hajdani Illetményhivatal, az Országos Levéltár, a Honvédelmi Minisztérium hely-
llyén a középkorban szinte egy-egy kis város-
rész állt!)

Visszatérve az 1437-es adatokra

körülbelül azt mondhatjuk: a XV. században a Várban mintegy 300, az alvárosokban mintegy 700 lakóépület állt. Ha ehhez hozzá-
számítjuk a királyi palotát, a népes Óbudát és Pestet, a szigetet, a mai Nagy-Budapest területének mintegy 50–70 peremtelepülé-
sét, Buda alvárosainak — Tótfalu, Felhézv, Kelenföld—Kispest (Tabán), Lógod s a Szt. Péter-martír városnak nevezett hajdani Víziváros — lakosságát, Buda lélekszámát 10 000–15 000 lélekre, a mai Nagy-Buda-
pest területének összlakosságát 25 000–30 000-re tehetjük.

Ez a számítás inkább minimalista, mintsem túlzó. Buda s alvárosai mintegy 1000 lakóházára, a királyi palotára, annak fluktuáló létszámú udvarnépére, testőreire, katonasá-
gára csupán 10–15 000 közötti számot vet-
tünk.

Számítgatásunk, miszerint a mai Nagy-Budapest térségének összlakosságát a török hódítás kezdetekor mintegy 25–30 000 lé-
lekre tesszük, egy másik, tán nem kevésbé jelentős számadattal is egyezik. Noha a nagy-
budapesti térség rómaiakori lakosságának — az I–V. században — mások voltak is a köz-
pontjai, mint a középkori emberé, Budának ez a fent megkockáztatott, becslésszerű, későközépkori lélekszáma talán nagyjából egyezik e térség ókori lakottságával.

A rómaiakori Aquincum lélekszámára — úgy gondolom — következtetési alap lehet az ókori katonas- és polgárváros egy-egy cir-
kusának, a Római-fürdői, illetve a Nagy-
szombat utcai amfiteátrumnak mintegy 10 000–12 000 személyt befogadó kapaci-
tása. Ha ehhez a hozzávetőleges cirkuszi férőhelyhez hozzászámítjuk a gyermekek, öregek, asszonyok s a kirekesztett rétegek számát, a római kori s a későközépkori lélek-
szám már igen közel kerül egymáshoz.

Ez az igen vázlatos — s éppoly nehezen

igazolható, mint cáfolható — becslés a kurotizáson felül talán más szempontból is figyelemre méltó. Mivel a hajdani Nagy-Budapest területén az ókor és a középkor

lényegében hasonló mezőgazdálkodást s állattenyésztést folytatott, a művelt s a műveletlen föld határa, tehát az erdőhatár e tájon talán már az ókorban kialakult. Így a IX—

XIII. század középkori agrikultórainak a jobbparton inkább a népvándorlás-hagyta ugarokkal kellett megbirkóznia, mintsem hogy irtványok helyén gazdálkodjanak.

BÁCSKAI VERA

„Túlnépesedési gondok” a XVIII. századi Pesten

A főváros túlnépesedéséről egyre több szó esik napjainkban, hiszen a lakosság felduzzadása nemcsak a gazdasági és közigazgatási szakembereknek okoz gondot — a város lakói is nap mint nap érzik a terhét. A probléma nem újkeletű. A város népességének alakulása, más aspektusból ugyan, már elődeinket, a XVIII. századi pestieket is foglalkoztatta, a Buda felszabadítását követő néhány évtizedben még éppen ellenkező előjellel: a feladat az elpusztult, elnéptelenedett város újra betelepítése volt. Az újjáéledés sikereit bizonyítja, hogy 1703-ban már 342 házat és 386 családot írtak össze a városban. A Rákóczi-szabadságharc hadieseményei erősen visszavetették a biztatón meginduló gyarapodást. A nagyobb arányú újratelepítés csak 1710 után indult meg, de ekkor már olyan ütemben, hogy 1715 és 1746 között a lakosság száma több mint ötszörösére nőtt. A falakkal övezett város (a mai Belváros) területe már szűknek bizonyult ekkora népesség befogadására. Egyre-másra tűntek fel házak a falakon kívül is. 1730 körül megalakult az első külváros, a mai Józsefváros területén fekvő Lerchenfeld.

A városi népesség számának már 6—7000-re emelkedése is komoly gondot okozott a polgároknak. A betelepülés érdekeik ellen volt: hiszen ha a nagy számú új lakos előbb-utóbb polgárjogot nyer, igényt jelenthet be a polgárok között korábban már felszított szántó, legelő és szőlő területre; s egyébként is, tömeges beköltözés esetén lakóhelyeiket is a termelőterü-

letekből kellene kihatítani. Ez annál érzékenyebben érintette volna a régi polgárokat, mert Pest életében ez időben a mezőgazdaság még nagy szerepet játszott. Még az 1740-es években is a lakosságnak csaknem a fele foglalkozott kisebb vagy nagyobb mértékben östermeléssel, s a tanács véleménye szerint az iparosok inkább szőlőleiből, mint mesterségükből tartották fenn magukat. Másrészt azonban mind a mezőgazdasági termelés, mind iparúzó tevékenységük munkaerősükségletet idézett elő, tehát érdekük volt, hogy olcsó helyi munkaerő álljon rendelkezésre. A régi polgárok úgy akarták megoldani ezt az ellentmondást, hogy megakadályozzák a teljes jogú polgárok számának növekedését, de nem vetnek gátat a városba letelepülni kívánók, itt munkaalkalmat keresők beköltözésének. Ezért azt kérték a tanácstól, hogy a falakon kívül csak a már polgárjoggal rendelkezőknek adjon házépítési engedélyt, s e házak

szolgáljanak a napszámok és zsellérek lakóhelyeül.

A XVIII. század második felében, a mezőgazdasági termelés hanyatlásával a városi népesség alakulását a polgárjoggal rendelkezők további korlátozásával akarták befolyásolni. Ekkor már a céhmesterek piacféltésének, konkurrenciától való félelmének kicsinyes, szűk látókörű szempontjait képviselte a tanács, amikor egyremásra utasította el a betelepülni kívánó mesterek polgárjog-kérvényeit, és gyakran csak a felsőbb hatóság közbelépésére, hosszas huzavona után vette fel őket a polgárok közé. Az idegen kézművesek sokszor arra kényszerültek, hogy a polgárjog elnyerése fejében lemondjanak mesterségük folytatásáról.

E politika eredményeképp, mialatt a város egész népessége 1746 és 1786 között megháromszorozódott, a polgárjoggal rendelkezők száma csupán

másfélszeresére nőtt. A lakosság ilyen számbeli növekedése, a város gazdasági életének fellendülése, természetesen, hatott a város társadalmi szerkezetére is. A polgárjogot nem lehetett továbbra is szűk csoport privilégiumává tenni. 1770 és 1800 között már kétszer annyi polgárt fogadtak be, mint az előző három évtizedben. A választott polgárság 1790-ben tiltakozott is az ellen, hogy a tanács választás nélkül mindenkinek megadja a polgárjogot: a napszámok, ha polgárrá válnak, nem hajlandók bérért dolgozni, inkább bormérésből tartják fenn magukat. Panaszuk visszhang nélkül maradt — az ekkor már országos kereskedelmi központ fellendülésének ilyen korlátozása lehetetlenné vált, s a polgárjog jelentősége is elhalványult.

1800 és 1838 között a város lakossága megkétszereződött. A XIX. század második negyedében gyorsan szaporodó ipari vállalkozások, az egyre jobban fellendülő kereskedelem, s az a tény, hogy a város mindinkább a kulturális élet központjává is vált, Pestet valóságos fővárossá emelte, s ez természetesen hatott a népesség alakulására is. Míg 1838-ban a város lakossága 64 561 fő volt, 1848-ban már 94 385 lélek élt itt; azaz egyetlen évtized alatt másfélszeresére nőtt a lakosság.

Azok a tényezők tehát, amelyek a XX. században Budapest túlnépesedését eredményezik — az ipar, a közlekedés, a kereskedelem és a kultúra összpontosulása —, csirájukban már a XIX. század negyvenes éveitől megtalálhatók.